

NOI PERSPECTIVE DE INTERPRETARE A CULTULUI ZEULUI MITHRAS

Alin Jitărel*

* Doctorand, Universitatea de Vest din Timișoara; alinjitarel76@gmail.com

Abstract. The cult of God Mithras has known in time special attention from researchers, archaeologists and all those interested in the history of ancient religions. The interpretation of the Mithraic phenomenon, of countless monuments and temples celebrating this God, has known, from time to time, a change of perspective, a decanonization of established theories and works. In the present article, the author will present the new tendencies in interpreting the Mithraic phenomenon, in the light of the new archeological findings and works which approach, in an interdisciplinary manner, the ancient religions.

Keywords: cognitive religion, Mithraism, network groups, visual language, lived ancient religion.

Începuturile interesului pentru studiul zeului Mithras sunt legate de istoricul și arheologul Franz CUMONT și opera sa *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, publicată în doua volume în anii 1896¹–1899². Lucrările și ideile lui Cumont cu privire la originea, răspândirea și semnificația cultului mitriac au dominat tot ceea ce s-a scris până în anii '50–'60 ai secolului al XX-lea. Dominația asupra acestui subiect era ușor de înțeles deoarece descoperirile lui au fost grupate științific în prima lucrare ce aduna toate evidențele literare, epigrafice și iconografice existente la data aceea.

Între anii 1956³–'60⁴ apărea *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, opera monumentală a lui Maarten Jozef VERMASEREN, care devine în scurt timp principalul instrument în studierea cultului mithraic. M. J. Vermaseren a pus bazele revistei *Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain* (EPRO) prin care descoperirile mithraice au fost făcute mult mai accesibile lumii științifice.

Începutul anilor '70 a însemnat un punct de cotitură în modul de interpretare al cultului mithraic. Au apărut noi teorii cu privire la originea, evoluția și semnificația cultului. La nivel internațional au avut loc trei congrese dedicate zeului Mithras. Primul

¹ Cumont, 1896.

² Cumont, 1899.

³ Vermaseren, 1956.

⁴ Vermaseren, 1960.

dintre acestea s-a desfășurat la Manchester (1971), altul în Teheran, (1975) și ultimul în Roma (1978). Rezultatele științifice ale dezbaterilor au fost publicate în trei volume: *Mithraic Studies*⁵, *Études mithriaques*⁶ și *Misteria Mithrae*⁷. În multe dintre articolele publicate la aceste congrese, incontestabila autoritate, până atunci, a cercetătorului Franz CUMONT a fost contestată prin prezentarea de noi perspective și metodologii de abordare a religiei mithraice.

Unul dintre punctele de cotitură pentru analiza misterelor lui Mithras a fost studiul lui Roger BECK⁸ în care se analizează evoluția și istoria dezbaterilor cu privire la originea, interpretarea și semnificația cultului. Propunerile acestuia cu privire la posibilele direcții de cercetare ale cultului la acel moment se referă la aspecte precum: analiza scenelor minore din iconografia mithraică, acordarea unei atenții sporite influenței pe care o exercita astronomia și astrologia asupra cultului, luarea în considerare a aspectelor sociale.

Studiile și cercetările realizate în deceniile următoare insistă asupra acestor aspecte în analiza și interpretarea cultului mithraic⁹.

Noile metode și abordări din, filologie, istoria religiilor, arheologie au schimbat în timp perspectiva asupra interpretării zeului Mithras, care a devenit mai degrabă interdisciplinară.

Mergând pe această linie s-au atins aspecte mai puțin sau deloc discutate până atunci cum ar fi: analiza socială a dedicantilor, interpretarea iconografiei la nivel provincial pentru a identifica posibile elemente locale, cercetarea sistematică a elementelor minore ("*small finds*") descoperite de arheologi într-un context cultic mithraic¹⁰.

O abordare interdisciplinară interesantă, cea a integrării cognitivismului și antropologiei în analiza cultului lui Mithras, este reflectată în lucrarea unuia dintre liderii cercetării acestei religii antice, R. Beck¹¹. Ideea principală a operei insistă asupra importanței lăcașului de cult (*Mithraeum*) și a iconografiei sale ca întreg.

Roger BECK își concentrează atenția asupra a ceea ce inițiații și adoratorii ar fi putut să simtă în timpul ritualurilor fiind expuși unei iconografii profund simbolice a sanctuarului. Folosindu-se de imaginile astronomice omniprezente, Beck susține prezența unui limbaj al imaginilor astrologice ("*star-talk*") pentru a înțelege cum a fi putut avea loc un astfel de proces. Se concentrează asupra inițiatului ca persoană implicată activ în crearea religiei prin cunoaștere și reprezentare, mai degrabă decât ca un consumator pasiv al unui produs.

Mai mult, urmând calea investigată de antropologii contemporani, R. Beck oferă o încercare provocatoare de a compara practica ritualică a chamuilor mexicani și cea a mitraștilor. În acest scop, el intenționează, probabil, să reproducă modelul de

⁵ Hinnels, 1975.

⁶ Duchesne-Guillemin, 1978.

⁷ Bianchi, 1979.

⁸ R. Beck, 1984, p. 2002-2115.

⁹ Clauss, 1990; Clauss, 1992; Turcan, 1998; Alvar, 2001; Sanzi, 2003.

¹⁰ Martens, De Boe, 2004, p. 389.

¹¹ Beck, 2006, p. 102-150.

tradiții fragile și culte ritualice fragmentate sau regionale, în care tendința spre revelații să fie transmisă prin acțiuni colective sporadice, evocând imagini iconice, codificate în memorie ca episoade distincte și producând coeziuni, în timp ce doctrina trebuie să fie recunoscută în codificarea unui corp de doctrine memorate și standard, care modelează păreriile lumii împărțite de comunitățile mai mari obișnuite cu forme repetitive de adorare.

Religiile de mistere sunt în mod special potrivite pentru o abordare care combină modele cu o tradiție iconică cu procese cognitive și asociații politice, pentru a înțelege o idee care să reamintească experiența inițiatilor din vechiul mithraism. Rezultatul final este fie să considerăm misterele ca fiind un sistem autonom care acționează asupra devotatului, fie ca ceva reținut și acceptat de inițiați. Acest lucru este cu siguranță posibil datorită caracterului specific al misterelor, care a permis o relație individuală și personală între oameni și lucruri, o experiență care, astfel, a rezumat, a scăpat de cadrul tradițional al unui mod doctrinar de religiozitate.

Luther H. MARTIN¹² și Olympia PANAGIOTIDOU¹³ au urmat această direcție nouă trasată de Roger BECK, în studiul cultului mithriac, concentrându-se asupra aspectelor cognitive ale acestei religii.

O altă perspectivă asupra cultului mithraic prezintă limbajul vizual ca posibil element de legătură și interpretare și a fost susținută de Christopher A. FARAONE în anul 2013¹⁴. Acesta prezintă limbajul vizual al artefactelor mithraice într-un context mult mai larg a artei și religiei romane.

Mergând pe această interpretare a limbajului vizual, principala ipoteză de lucru a lui Attilio MASTROCINQUE¹⁵ este că mithraismul, ca idee religioasă, și limbaj iconografic, s-a fost format în legătură directă cu ideologia imperială și influențat, poate chiar fondat, de anturajul foarte apropiat al lui Augustus.

Mastrocinque încearcă să demonstreze că simbolismul Victoriei cu vulturul imperial, apoteoza împăraților, natura solară a conducătorilor și epitetul “*invictus*” sunt acele legături care pot fi considerate ca argumente pentru formarea concomitentă a ideologiei imperiale și mithraismului.

O abordare interesantă a cultului mithraic s-a dezvoltat în jurul lui Aleș CHALUPA¹⁶. Acesta susține că analiza difuzării comunităților mithraice asupra rețelei mithraice (“*mithraic network*”) poate aduce o lumină asupra procesului de formare a cultului roman al zeului Mithras și ne poate conduce la identificarea unei regiuni geografice de unde probabil cultul a început să se răspândească, având în vedere distribuția târzie în Imperiul Roman. Acesta speră ca rezultatele unei astfel de analize vor ajuta la evaluarea diferitelor scenarii adespre originile mithraismului și să depășească parțial problema lipsei de dovezi relevante. A. Chalupa susține că o analiză cantitativă a rețelei de distribuție spațială și temporală a dovezilor arheologice și epigrafice legate de cultul roman

¹² Martin, 2015.

¹³ Panagiotidou, Beck, 2017.

¹⁴ Faraone, 2013, p. 96-116.

¹⁵ Mastrocinque, 2017, p. 66-77.

¹⁶ Chalupa, 2015, p. 1-16.

a lui Mithras ar putea aduce noi perspective asupra procesului de formare a cultului roman din Mithras. Aceasta poate conduce la identificarea unei regiuni geografice de unde a început să se răspândească cultul. Rezultatele unei astfel de analize pot ajuta istoricii să evalueze mai bine diferitele scenarii ale originii mithraismului și să umple parțial lacunele cauzate de lipsa dovezilor.

O altă abordare interdisciplinară a iconografiei mithraice este aceea de a crea o conversație comparativă de-a lungul diferitelor domenii ale istoriei artei și arheologiei¹⁷.

Alegerea de a se concentra asupra iconografiei lui Mithras sporește interesul pentru această abordare: de la punerea în discuție a ortodoxiei lui F. Cumont (care a susținut că zeul Mithras vine pe filieră direct de la Mithra persan) în anii 1970, a fost foarte demodat în cercetarea mithraismului să se caute originile acestui cult în Orient.

Conversațiile între discipline reprezintă un punct de interes, însă nu se încearcă stabilirea de legături istorice între divinitățile mithraice înrudite, ci să reflecteze asupra temelor comune. Într-adevăr, de cele mai multe ori, diversitatea iconografică este evidențiată atât între culturi, cât și în interiorul ei.

Studiile despre istoria religiilor antice au căpătat, în ultimii ani, noi direcții care pot fi exploatate de cei interesați de studiul mithraismului.

Joerg RÜPKE, unul dintre cei mai actuali cercetători ai religiei antice, a fost unul dintre inițiatorii unui grup de cercetare în jurul proiectului numit *Lived Ancient Religion*.

Această inițiativă emite ideea unei perspective diferite asupra istoriei religioase a antichității mediteraneene, pornind de la religia individuală și “trăită” în loc de religia orașelor sau popoarelor. “Religia trăită” sugerează un set de experiențe, de practici specifice și concepții despre divin, care sunt apropiate, exprimate și împărtășite de indivizi în diverse spații sociale.

Acestea sunt legate prin analiza interacțiunii indivizilor cu agenții tradițiilor și furnizorilor de servicii religioase în diferitele domenii. Abordarea metodologică este definită prin noțiunile de experiență religioasă, întrupare și cultură în interacțiune¹⁸.

Rüpke susține că paradigmele cultelor și religiei *polisului* lasă un decalaj major. Fenomenele religioase ale societăților antice mediteraneene au fost analizate cu mult peste ceea ce a fost descris până acum. Zece mii de monumente votive din sanctuare au fost colectate, documentate și studiate. Acestea indică o religie votivă care este legată de crizele individuale. Magia, pornind de la amulete și tăblițe de blesteme, la elaborarea ritualurilor și a metodelor discursive manipulate de specialiști ai antichității, a fost analizată ca o resursă culturală, care ar putea fi chiar opusă religiei. Divinația constituie o altă categorie de religie instrumentală, furnizată nu numai de către și pentru funcționarii de stat (și deci descrisă ca parte a religiei publice), ci și de o gamă largă de practicanți de sex masculin și de sex feminin. Studiile tehnice nu au reușit să țină seama de locul unor astfel de practici în religia antică, subliniate de filozofia antică

¹⁷ Adrych *et alii*, 2017, p. 1-14.

¹⁸ Rüpke, 2011, p. 191-193.

(stoicism, Cicero) și de conceptul iudeo-creștin de revelație¹⁹.

Ritualurile funerare și cultul morților reprezintă o altă zonă care abundă de dovezi, dar care ocupă o poziție marginală (dacă există) în paradigma religiei *polisului*. În concluzie, domeniile vaste de dovezi și cercetări excelente efectuate asupra acestor fenomene nu au reușit să deschidă un nou cadru mai larg în cadrul studiului religiei antice. Prin urmare, cu câteva excepții, domeniul a asumat o poziție marginală în studiile religioase și religioase comparative, adică pentru înțelegerea de astăzi a religiei contemporane și istorice, și nu a contribuit în mod adecvat la înțelegerea culturilor mediteraneene antice în general. Pentru a pune la îndoială perspectiva religiei-culte-*polis*, nu este suficient să se îndrepte doar spre aceste domenii.

Rüpke afirmă că provocarea este de a integra toate aceste domenii într-un nou cadru teoretic. Scopul îndrăzneț al religiei antice trăite este de a oferi un astfel de cadru și instrumente metodologice adecvate. Pentru a atinge acest obiectiv, s-au abordat trei probleme metodologice ale cercetării:

1. Individul, care a fost mult subevaluat ca agent religios;
2. Culte și religii, care au fost esențializate ca agenți și factori religioși decisivi ai acțiunii individuale;
3. Arheologia religiei, adesea redusă la o arheologie a sistemelor de credință²⁰.

În ultimele decenii dezbaterile asupra originii, iconografiei, difuziunii, semnificației cultului mithraic a cunoscut un reviriment. Aceste dezbateri au dus la o decanonizare a modului de interpretare cumontian și au înclinat balanța înspre analiza ritualului, în dauna analizei mitului mithraic.

Interdisciplinaritatea a oferit noi orizonturi de interpretare a misterelor mithraice, unele dintre ele controversate (analiza din perspectiva cognitivă a cultului) însă toate au oferit un potențial de cercetare diferit și au dat cercetătorilor motive de a re-gândi și a reevalua modul de a vizualiza și analiza cultul zeului Mithras.

Interpretările inovatoare din cercetarea religiilor antice pot servi, de asemenea, ca puncte de plecare în interpretarea cultului mithraic atât la nivelul Imperiului roman cât și la nivel local, provincial.

¹⁹ Rüpke, 2011, p. 192.

²⁰ Rüpke, 2011, p. 193.

BIBLIOGRAFIE

- Adrych *et alii*, 2017 Philippa ADRYCH, Robert BRACEY, Dominic DALGLISH, Stefanie LENK, Rachel WOOD, *Images of Mithra. Visual conversations in art and archaeology*, Ed. Oxford, New York, 2017, 210 pg., ISBN 978-0-19-879253-6.
- Alvar, 2001 Jaime ALVAR, *Los misterios: Religiones orientales en el Imperio romano*, Ed. Grupo Planeta, Barcelona, 2001, 440 pg., ISBN 9788484321897.
- Beck, 1984 Roger BECK, *Mithraism since Franz Cumont*, În: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 17 (4), Ed. Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1984, 2357 pg., ISBN 311002137.
- Beck, 2006 Roger BECK, *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire. Mysteries of the Unconquered Sun*, Ed. Oxford, 2006, I, 285 pg., ISBN 0-19-814089-4.
- Bianchi, 1979 Ugo BIANCHI, *Mysteria Mithrae. Atti del Seminario Internazionale su « La specificità storico-religiosa dei Misteri di Mithra, con particolare riferimento alle fonti documentarie di Roma e Ostia »*, Roma e Ostia, 28-31 marzo 1978, Roma, 1979, 1005 pg., ISBN 9004060014
- Chalupa, 2015 Aleš CHALUPA, *Networks in the Ancient World: Dissemination of Mithraic Communities in the Roman Empire*, În: *Workshop "Network Theory, Cognitive Science, and Historiography"*, 1.-4.9.2015, Kavala, Greece, 2015, p. 1-16.
- Clauss, 1990 Manfred CLAUSS, *Mithras, Kult und Mysterien*, Ed. C.H. Beck, München, 1990, 215 pg., ISBN 9783805345811.
- Clauss, 1992 Manfred CLAUSS, *Cultores Mithrae. Die Arhangerschaft des Mithras-Kultes*, Ed. Franz Steiner, Stuttgart, 1992, 335 pg., ISBN 3406343252.
- Cumont, 1896 Franz CUMONT, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, vol. 1, Ed. Lamertin, Bruxell, 1896, 592 pg.
- Cumont, 1899 Franz CUMONT, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, vol. II, Ed. Lamertin, Bruxell, 1899, 604 pg.
- Duchesne-Guillemain, 1978 Jacques DUCHESNE-GUILLEMIN, *Études mithriaques: actes du 2e Congrès international*, Ed. Bibliothèque Pahlavi, Teheran, 1978, 561 pg., ISBN 9004039023.
- Faraone, 2013 Christopher. A. FARONE, *The amuletic design of the Mithraic bull-wounding scene*, În: *Journal of Roman studies*, 103, p. 96-116.
- Hinnels, 1975 John R. HINNELS, *Mithraic studies: proceedings of the first International congress of Mithraic studies*, Ed. Manchester University Press, Manchester, 1975, 560 pg., ISBN 0874715571.
- Martens, De Boe, 1975 Marleen MARTENS, Guy DE BOE, *Roman Mithraism: The Evidence of the Small Finds*, Ed. Museum Het Toreke, Bruxell, 2004, 389 pg., ISBN 9075230141.
- Martin, 2015 Luther H. MARTIN, *The Mind of Mithraists: Historical and Cognitive Studies in the Roman Cult of Mithras*, Ed. Bloomsbury Academic, New York, 2015, 189 pg., ISBN 9781472584199.

- Mastrocinque, 2017 Attilio MASTROCINQUE, *The Mysteries of Mithras: A Different Account*, Ed. Mohr Siebeck, Tübingen, 2017, 384 pg., ISBN 978-3-16-155112-3.
- Panagiotidou, Beck, 2017 Olympia PANAGIOTIDOU, Roger BECK, *The roman Mithras cult, a cognitive approach*, Ed. Bloomsbury Academic, New York, 2017, 240 pg., ISBN 9781472567383.
- Rüpke, 2011 Jörg RÜPKE, *Lived Ancient Religion: Questioning "Cults" and "Polis Religion"*, În: *Mythos*, 5, 2011, Palermo, p. 191-193.
- Sanzi, 2003 Ennio SANZI, *I culti orientali nell'Impero Romano. Un'antologia di fonti*, Ed. L. Giordano, Cosenza, 2003, 483 pg., ISBN 888691914X
- Turcan, 1998 Robert TURCAN, *Culte orientale în lumea romană*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, 470 pg., ISBN 973-45-0255-7.
- Vermaseren, 1956 M[aarten]. J[ozef]. VERMASEREN, *Corpus Inscriptiorum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, vol. I, Ed. Martinus Nijhoff, Hagae Comitum, MCMLVI, 366 pg.
- Vermaseren, 1960 M[aarten]. J[ozef]. VERMASEREN, *Corpus Inscriptiorum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, vol. II, Ed. Martinus Nijhoff, Hagae Comitum, MCMLX, 448 pg.